

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Інститут монокристалів

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор,
чл.-кор. НАН України

Ігор ПРИТУЛА

.09.2021р.

РОБОЧА ПРОГРАМА

навчальної дисципліни

Сучасні методи дослідження властивостей матеріалів

132 Матеріалознавство

Програму затверджено Вченою радою Інституту монокристалів
Національної академії наук України
(протокол № 10 від 16.09.2021 р.)

ВИКЛАДАЧ:

Долженкова Олена Федорівна, доктор технічних наук,
старший дослідник, ст. наук. співроб.

Інституту монокристалів Національної академії наук України

Харьков-2021

ВСТУП

Робоча програма навчальної дисципліни “Сучасні методи дослідження властивостей матеріалів” складена відповідно освітньо-наукової програми підготовки доктор філософії спеціальності: 132 Матеріалознавство

Пререквізити навчальної дисципліни: володіти концептуальними та методологічними знаннями в галузі технічних наук, знати основні поняття матеріалознавства, володіти знаннями про властивості матеріалів, що використовуються у науці та техніці; володіти методами дослідження матеріалів; вміти використовувати сучасні інформаційні джерела національного та міжнародного рівня для оцінки стану вивченості об’єкту досліджень і актуальності наукової проблеми; мати навички роботи з сучасним експериментальним обладнанням при проведенні досліджень з матеріалознавства.

Постреквізити: в результаті вивчення дисципліни будуть отримані знання сучасних методів дослідження властивостей матеріалів передбачає (монокристалічних, керамічних та наноструктурних); уміння проводити дослідження на сучасном експериментальном обладнанні, аналізувати та обробляти експериментальні результати. Отриманні знання будуть використані при виконанні дослідження та захисті його результатів у вигляді дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни:

Формування у аспірантів цілісних уявлень про сучасні фізико-хімічні методи дослідження матеріалів

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни

Ознайомлення аспірантів з основними принципами сучасних методів дослідження властивостей монокристалічних, керамічних та наноструктурних матеріалів передбачає:

- розгляд особливостей застосування атомно-силового мікроскопа, растрового електронного мікроскопа і звичайного світлового металографічного мікроскопа для оцінки структури матеріалів;

- ознайомлення аспірантів з фізичними основами методів і апаратурою для проведення рентгеноструктурного, електронно- і нейтронографічного аналізу, просвічуючої електронної мікроскопії, рентгеноспектрального мікроаналізу, що дозволяють досліджувати хімічний склад і внутрішньої будови матеріалів;

- ознайомлення аспірантів з фізичними основами експериментальних методів, які є базовими в дослідженнях поверхні твердого тіла: рентгенівська фотоелектронна спектроскопія, оже-електронна спектроскопія, спектроскопія розсіювання повільних іонів;

- розгляд механізмів пластичної деформації і руйнування; статичні і динамічні методи механічних випробувань, неруйнівні методи контролю матеріалів.

1.3. Кількість кредитів – 5

1.4. Загальна кількість годин – 150

1.5. Характеристика навчальної дисципліни
Нормативна
Денна форма навчання
Рік підготовки
2-й
Семестр
3-й
Лекції
60
Практичні заняття
20
Самостійна робота
70 год.

1.6. Заплановані результати навчання

Згідно з вимогами освітньо-наукової програми аспіранти повинні досягти таких результатів навчання:

- розуміти суть фізичних явищ, які покладені в основу того чи іншого методу дослідження;
- оволодіти принципами функціонування дослідницької апаратури;
- навчитися оптимальному та найбільш інформативному вибору методів для вирішення поставлених задач;
- навчитися робити висновки на підставі аналізу та співвіднесення всієї сукупності наявних результатів.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Розділ 1. Методи дослідження мікроструктури, які використовуються в сучасному матеріалознавстві.

Тема 1. Методи світлової мікроскопії. Основні типи і конструктивні особливості металографічних мікроскопів. Методи світлової мікроскопії. Метод світлого поля в прохідному світлі. Метод світлого поля у відбитому світлі. Метод темного поля в прохідному світлі. Кількісні аналізатори структури.

Тема 2. Електронна мікроскопія. Трансмісійний електронний мікроскоп: конструкція і принцип роботи. Можливості методу тонкої фольги: мікродифракційний фазовий аналіз; структурні особливості фазових перетворень; вивчення дислокаційної структури; пряме вивчення процесів, що відбуваються в тонкій фользі.

Тема 3. Електронна мікроскопія. Растрова (скануюча) електронна мікроскопія. Принцип роботи і класифікація РЕМ. Область застосування скануючих електронних мікроскопів.

Тема 4. Скануючі зондові мікроскопи. Тунельний мікроскоп. Тунельний ефект. Атомно-силовий мікроскоп. Контактний, безконтактний, напівконтактний режими. Бліжнепольна оптична мікроскопія. Явище проходження світла через субхвильові діафрагми.

Розділ 2. Рентгеноструктурні методи дослідження.

Тема 5. Задачі рентгеноструктурного аналізу в дослідженнях і контролі якості кристалічних матеріалів. Принципи дифракційних методів аналізу і апаратура. Основні визначення і формули структурної кристалографії. Структура кристалів. Геометрія дифракційних картин і зворотна ґратка кристалів. Інтенсивність розсіювання рентгенівського випромінювання кристалом. Техніка отримання і реєстрація дифракційних картин.

Тема 6. Аналіз фазового складу. Фазовий аналіз на основі аналізу дифракційної картини, що реєструється від досліджуваних порошкових зразків. Якісний аналіз. Кількісний аналіз. Метод підмішування. Метод незалежного еталона. Метод гомологічних пар. Метод накладення. Метод зйомки без еталона.

Тема 7. Аналіз структурного стану кристалічних матеріалів. Аналіз текстур. Аналіз напруг. Аналіз субструктури. Аналіз дефектів кристалічної будови за ефектом розширення ліній рентгенограм.

Тема 8. Рентгеноспектральний мікроаналіз. Основа методу рентгенівської спектроскопії. Будова рентгеноспектрального мікроаналізатора. Основні параметри методу. Елементи, що визначаються. Локальність РСМА. Чутливість методу (межа виявлення). Точність кількісного РСМА. Можливості методу. Про поправки при кількісному РСМА. Підготовка зразків і еталонів.

Розділ 3. Фізичні явища і властивості поверхні матеріалів.

Тема 9. Структура і властивості поверхонь. Фізика поверхні - нова галузь науки про будову речовини в конденсованому стані. Структура кристалічних поверхонь. Джерела і стоки точкових дефектів. Процеси адсорбції і сегрегації домішок, поверхнева самодифузія. Корозійна стійкість кристалічних поверхонь в залежності від кристалографічних особливостей.

Тема 10. Методи дифракції повільних та швидких електронів. Можливості і переваги методів, Взаємодія первинного випромінювання з речовиною і аналіз вторинного випромінювання.

Тема 11. Автоіонна та автоелектронна мікроскопія. Принципи методів та їх особливості.

Тема 12. Методи електронної спектроскопії. Оже-електронна спектроскопія (метод ОЕС). Метод рентгенівської фотоелектронної спектроскопії (РФЕС). Аналітичні характеристики і порівняння методів: чутливість і точність аналізу, роздільна здатність по глибині і по поверхні.

Тема 13. Поверхневі властивості що змінюються при наявності адсорбційних шарів. Тертя і мастило. Вплив адсорбційних шарів і продуктів реакції на міцнісні властивості. Ефект Ребіндера. Вплив поверхнево-активних середовищ на процес руйнування кристалів. Механізми зміни міцнісних властивостей в результаті впливу рідкого середовища. Ефект Роско. Ефект Іоффе.

Розділ 4. Методи вивчення пластичності матеріалів.

Тема 14. Макротвердість. Устаткування. Методи визначення твердості по Брінеллю. Визначення твердості по Роквеллу. Методи вимірювання твердості по Віккерсу. Анізотропія твердості по Кнупу. Розрахунок значень твердості. Методика вимірювання твердості монокристалів при великих навантаженнях на індентор ($\sim 10 \text{ kg / s}$).

Тема 15. Мікротвердість. Обладнання. Метод вдавлювання індентора і метод склерометрії. Порівняння результатів, отриманих методами вдавлювання і дряпання, при дослідженні анізотропії твердості. Розрахунок значень мікротвердості. Особливості випробування тонких плівок. Природа «розмірного ефекту» і «зворотнього розмірного ефекту».

Тема 16. Метод кінетичної твердості і його можливості. Твердість по Мейеру. Аналіз діаграми навантаження індентора за методом Олівера і Фарра. Визначення невідновленої твердості і модуля пружності. Прилади для наноіндентування. Специфіка пружно-пластичного переходу в монокристалічних і керамічних матеріалах. Дослідження механізмів пластичної деформації при випробуванні на нанотвердість. Вивчення фазових перетворень під дією високого тиску під індентором. Співвідношення Холла-Петч в нано- та мікрокристалічних матеріалах. Надпластичність.

Розділ 5. Методи виявлення дислокацій в кристалах.

Тема 17. Основні типи дислокацій та їх рух. Невідповідність між міцністю, що спостерігається і теоретичною міцністю. Крайова дислокація. Ковзання крайової дислокації. Переповзання крайової дислокації. Гвинтова дислокація. Ковзання гвинтової дислокації. Змішані дислокації і їх рух. Вектор Бюргерса. Енергія дислокації. Виникнення дислокацій. Механізм розмноження дислокацій (джерело Франка-Ріда).

Тема 18. Методи виявлення дислокацій в кристалах. Виявлення дислокацій поляризаційно-оптичним методом. Метод хімічного травлення. Зв'язок спостережуваних ямок травлення з кристалографією досліджуваної грані. Спостереження ліній декорованих дислокацій в світловому мікроскопі. Виявлення дислокацій методом дифракції рентгенівського випромінювання. Просвічуюча електронна мікроскопія. Термічне виявлення дислокацій. Зв'язок макроскопічних неоднорідностей з дислокаціями і точковими дефектами.

Тема 19. Механізм пластичної деформації. Ковзання як процес руху дислокацій. Зміцнення при гальмуванні дислокацій. Деформаційне зміцнення. Взаємодія дислокацій з атомами домішок. Високотемпературне індентування. Анізотропія пластичної деформації під дією зосередженого навантаження.

Розділ 6. Конструкційна міцність матеріалів.

Тема 20. Механізм руйнування. Природа напруженого стану матеріалу. Зародження мікротріщин і їх розвиток. Енергетичний критерій Гріффіта. Загальні відомості про опір руйнуванню і методах його оцінки. Методи інтегральної оцінки опору руйнуванню.

Тема 21. Методи випробування механічних властивостей. Випробування при статичному розтягуванні та стиску. Випробування на згин. Тритучковий згин. Чотирьохточковий згин. Динамічні випробування. Випробування на знос.

Тема 22. Вимірювання тріщиностійкості матеріалів. Поняття про тріщиностійкість кристалів. Геометрія руйнування при пружно-пластичному зосередженому навантаженні. Система радіально-медіанних і бокових тріщин. Визначення критичного коефіцієнта інтенсивності напружень в умовах плоского напруженого стану. Ефективна енергія

руйнування. Випробування кераміки на тріщиностійкість EF-методом (edge-fracture method). Тріщиностійкість монокристалів, вирощених методами Чохральського, Кіропулоса, Степанова, Вернейля. Прогнозування міцності кристалічних матеріалів методом мікроіндентування. Тріщиностійкість кристалів на поверхні сколотих граней і на механічно обробленій поверхні.

Розділ 7. Дослідження якості кристалів поляризаційно-оптичним методом.

Тема 23. Кристалооптичні властивості. Ізотропні і анізотропні середовища. Подвійне променезаломлення. Інтерференція світла в кристалічних пластинках. Поляризоване світло. Поляризаційна мікроскопія. Орієнтування кристалів. Визначення внутрішніх напружень в кристалах поляризаційно-оптичним методом. Вивчення блокової структури, двійників, малокутових меж.

Тема 24. Дослідження кристалів в паралельному поляризованому світлі. Спостереження кристалів в схрещених поляризаторах. Інтерференційне забарвлення кристалів в схрещених і паралельних поляризаторах. Компенсація подвійного променезаломлення, кварцовий клин. Вимірювання подвійного променезаломлення кристалів.

Тема 25. Дослідження кристалів у коноскопичному поляризованому світлі. Коноскопичні фігури. Способи спостереження коноскопичних фігур. Коноскопичні фігури різноорієнтованих кристалів. Вимірювання кута оптичних осей. Визначення оптичного знаку кристала. Дисперсія оптичних осей. Вплив поглинання світла на коноскопичну фігуру.

Розділ 8. Методи оптичної спектроскопії.

Тема 26. Основні закономірності люмінесценції. Поняття про квантову природу світла (видимий діапазон довжин хвиль, ультрафіолетовий та інфрачервоний діапазони). Використання спектральних методів для вивчення складу і властивостей твердих тіл. Взаємодія атомів і молекул, об'єднаних в конденсовані речовини з електромагнітним випромінюванням. Розподіл оптичної спектроскопії по досліджуваним об'єктам: атомним і молекулярним. Поняття спектра. Модель конфігураційних кривих. Правило Стокса. Квантовий вихід люмінесценції. Рекомбінаційні процеси світіння. Спектри поглинання і випромінювання екситона. Оптичні переходи з участю локальних рівнів. Перенесення енергії. Сенсibilізація. Концентраційне гасіння.

Тема 27. Взаємозв'язок характеристик електромагнітного випромінювання і методів оптичної спектроскопії. Класифікація видів люмінесценції за способом їх збудження. Фотолюмінесценція. Катодолюмінесценція. Електролюмінесценція. Тріболлюмінесценція. Хемолюмінесценція. Біолюмінесценція.

Тема 28. Фосфоресценція. Термолюмінесценція. Про механізми світіння кристалофосфорів. Визначення пасток. Гасіння люмінесценції. Метод кривих термовисвячування. Термічна і оптична активація пасток. Безвипромінювальне захоплення на домішкових пастках.

Тема 29. Фізика і принципи роботи лазерів. Посилення світла за допомогою індукованого випромінювання. Типи і конструкції лазерів

Тема 30. ІЧ-спектроскопія. Якісний аналіз: визначення функціональних груп сполук. Кількісний аналіз сумішей речовин. Дослідження межмолекулярної взаємодії.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин			
	усього	у тому числі		
		Лекції	Практика	сам. роб.
1	2	3	4	5
Розділ 1. Методи дослідження мікроструктури, які використовуються в сучасному матеріалознавстві.				
Тема 1. Методи світлової мікроскопії.		2	2	1
Тема 2. Електронна мікроскопія. Трансмісійний електронний мікроскоп		2		1
Тема 3. Електронна мікроскопія. Растрова (скануюча) електронна мікроскопія.		2	2	1
Тема 4. Скануючі зондові мікроскопи. Тунельний мікроскоп. Атомно-силовий мікроскоп. Бліжнепольна оптична мікроскопія.		2	2	2
Разом за розділом 1	19	8	6	5
Розділ 2. Рентгеноструктурні методи дослідження.				
Тема 5. Задачі рентгено-структурного аналізу в дослідженнях і контролі якості кристалічних матеріалів.		2	2	1
Тема 6. Аналіз фазового складу.		2		1
Тема 7. Аналіз структурного стану кристалічних матеріалів.		2		1
Тема 8. Рентгено-спектральний мікроаналіз.		2		2
Разом за розділом 2	15	8	2	5
Розділ 3. Фізичні явища і властивості поверхні матеріалів.				
Тема 9. Структура і властивості поверхонь.		2		1
Тема 10. Методи дослідження поверхонь. Метод дифракції повільних електронів. Метод дифракції швидких електронів.		2		1
Тема 11. Методи дослідження поверхонь. Автоіонна мікроскопія. Автоелектронна мікроскопія.		2		1
Тема 12. Методи дослідження поверхонь. Оже-електронна спектроскопія (метод ОЕС). Метод рентгенівської фотоелектронної спектроскопії (РФЕС).		2		1
Тема 13. Поверхневі властивості що змінюються при наявності		2		1

адсорбційних шарів.				
Разом за розділом 3	15	10		5
Розділ 4. Методи вивчення пластичності кристалів.				
Тема 14. Макротвердість.		2		2
Тема 15. Мікротвердість.		2		2
Тема 16. Метод кінетичної твердості і його можливості.		4		1
Разом за розділом 4	13	8		5
Розділ 5. Методи виявлення дислокацій в кристалах.				
Тема 17. Основні типи дислокацій та їх рух.		2		2
Тема 18. Методи виявлення дислокацій в кристалах.		2	2	2
Тема 19. Механізм пластичної деформації.		2		1
Разом за розділом 5	13	6	2	5
Розділ 6. Конструкційна міцність матеріалів.				
Тема 20. Фізична природа міцності.		2		3
Тема 21. Методи випробування механічних властивостей.		2		2
Тема 22. Вимірювання тріщиностійкості матеріалів		2	4	4
Разом за розділом 6	15	6	4	5
Розділ 7. Дослідження якості кристалів поляризаційно-оптичним методом.				
Тема 23. Кристалооптичні властивості. Ізотропні і анізотропні середовища. Поляризоване світло.		2		1
Тема 24. Дослідження кристалів в паралельному поляризованому світлі.		2		2
Тема 25. Дослідження кристалів у коноскопичному поляризованому світлі.		2	2	2
Разом за розділом 7	13	6	2	5
Розділ 8. Методи оптичної спектроскопії.				
Тема 26. Основні закономірності люмінесценції.		2	2	1
Тема 27. Взаємозв'язок характеристик електромагнітного випромінювання і методів оптичної спектроскопії.				1
Тема 28. Фосфоресценція.		2		1
Тема 29. Фізика і принципи роботи лазерів.		2		1
Тема 30. ІЧ-спектроскопія.		2	2	1
Разом за розділом 8	17	8	4	5
Екзамен	30			30
Усього годин	150	60	20	70

4. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Виявлення дислокаційної структури монокристалічних зразків методом хімічного травлення	2
3	Вивчення механічних характеристик (мікротвердості і трещиностійкості) монокристалічних та керамічних зразків методом зосередженого навантаження	4
4	Вивчення механічних характеристик монокристалічних та керамічних зразків методом кінетичної твердості	2
5	Кількісні вимірювання внутрішніх напружень в одновісних кристалах із застосуванням поляризаційного мікроскопа при коноскопічному ході світла	3
6	Освоєння техніки вимірювання спектрів поглинання монокристалічних та керамічних зразків на спектрофотометрі	2
7	Ідентифікація органічних сполук по інфрачервоним спектрами	2
8	Дослідження мікроструктури керамічних зразків за допомогою скануючого електронного мікроскопа	2
9	Орієнтація монокристалічних зразків за допомогою рентгено-структурного методу	3
	Разом	20

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин
1	Методи дослідження мікроструктури, які використовуються в сучасному матеріалознавстві (оптична, електронна та атомна силова мікроскопія)	5
2	Рентгеноструктурні методи дослідження	5
3	Фізичні явища і властивості поверхні матеріалів	5
4	Методи вивчення пластичності матеріалів	5
5	Методи виявлення дислокацій в кристалах	5
6	Контроль в'язкості руйнування матеріалів	5
7	Дослідження якості кристалів поляризаційно-оптичним методом	5
8	Методи оптичної спектроскопії	5
9	Підготовка до іспиту	30
	Разом	70

6. Методи контролю

Засвоєння матеріалу по дисципліні забезпечується циклом лекцій, проведенням практичних робіт, а також самостійною роботою. Рекомендована форма звітності – екзамен.

7. Схема нарахування балів

Поточний контроль, практичні завдання, самостійна робота									Екза- мен	Сума
Роз- діл 1	Роз- діл 2	Роз- діл 3	Роз- діл 4	Роз- діл 5	Роз- діл 6	Роз- діл 7	Роз- діл 8	Разом		
8	8	4	8	8	8	8	8	60	40	100

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка	
90 – 100	відмінно	зараховано
70-89	добре	
50-69	задовільно	
1-49	незадовільно	не зараховано

8. Питання до іспиту

1. Методи світлової мікроскопії.
2. Принципи дифракційних методів аналізу і апаратура.
3. Використання спектральних методів для вивчення складу і властивостей твердих тіл.
4. Трансмісійний електронний мікроскоп: конструкція і принцип роботи.
5. Фазовий аналіз на основі аналізу дифракційної картини.
6. Класифікація видів люмінесценції за способом їх збудження.
7. Скануюча зондова мікроскопія.
8. Аналіз структурного стану кристалічних матеріалів.
9. Механізми світіння кристалофосфорів.
10. Растрова (скануюча) електронна мікроскопія.
11. Методи виявлення дислокацій в кристалах.
12. Метод кінетичної твердості і його можливості.
13. Основи методу рентгенівської спектроскопії.
14. Високотемпературне інденування.
15. Фізика і принципи роботи лазерів.
16. Автоіонна та автоелектронна мікроскопія.
17. Визначення внутрішніх напружень в кристалах поляризаційно-оптичним методом.
18. Методи визначення твердості.
19. Дослідження кристалів в паралельному поляризованому світлі.
20. Випробування при статичному розтягуванні.
21. Методи дослідження поверхонь матеріалів.
22. Методи вивчення пластичності матеріалів.

23. Вимірювання тріщиностійкості кристалічних матеріалів.
24. Характеристики і порівняння методів дослідження поверхонь матеріалів.
25. Принципи дифракційних методів аналізу і апаратура.
26. Використання спектральних методів для вивчення складу і властивостей твердих тіл.
27. Характеристики механічних властивостей кристалів.
28. Рентгеноспектральний мікроаналіз. Можливості, основні параметри та чутливість методу.
29. Вимірювання подвійного променезаломлення кристалів.
30. Призначення динамічних випробувань матеріалів.

9. Рекомендована література

Основна література

1. Дифракционные и микроскопические методы в материаловедении / под ред. С. Амелинка. М.: Металлургия, 1984, 504 с.
2. G. Binning, C.F. Quate, Ch Gerber. Atomic Force Microscope, PRL, 1986. 56, 9.
3. Е.К. Васильев, М.М. Нахмансон. Качественный рентгенофазовый анализ. Новосибирск: Наука, 1986, 346 с.
4. О.Звелто. Принципы лазеров. М.: Мир, 1990, 560 с.
5. О.Г. Лысенко, В.И. Грушко, Н.В. Новиков. Сканирующая зондовая микроскопия: основы метода, исследование и модификация поверхности алмазным нанозондом. К.: Феникс, 2009, 245 с.
6. С.І. Сидоренко, Р.І. Барабаш. Сучасний рентгеноструктурний аналіз реальних кристалів. К.: Наукова думка, 1997, 367 с.
7. А.А. Блистанов. Кристаллы квантовой и нелинейной оптики. М.: МИСИС, 2000, 432 с.
8. С.Стенхольм. Основы лазерной спектроскопии, пер. с англ. под ред. В.С. Летохова. М.: Мир, 1987, 312 с.
9. А.Е. Беляев, Р.В. Конакова, Е.Ф. Венгер. Физические методы диагностики в микро- и нанoeлектронике. Харьков: ИСМА, 2011, 384 с.
10. Е. Добровинская, Л. Литвинов, В. Пищик. Энциклопедия сапфира. Харьков: НТК «Институт монокристаллов». 2004. 510 с.
11. С.А. Салтыков. Стереометрическая металлография. М.: Металлургия, 1976, 272 с.
12. В.А. Афанасьев. Оптические измерения. М., Недра, 1968, 264 с.
13. Ю.С. Боярская, Д.З. Грабко, М.С. Кац. Физика процессов микроиндентирования. Кишинев: Штиинца, 1996, 296 с.
14. М.П. Шаскольская. Кристаллография: Учеб. Пособие для ВУЗов. – М.: Высшая школа, 1984, 376 с.
15. W.C. Oliver, G.M. Pharr. An improved technique for determining hardness and elastic modulus using load and displacement sensing indentation experiments // J. of Materials Research. 1992. V7, P. 1564-1583.
16. A.G. Evans, E.A. Charles. Fracture toughness determinations by indentations // J. Amer. Ceram. Soc. 1976, V.59, P. 371-373.
17. G.A. Gogotsi. Fracture toughness testing of materials by the EF method // Inorg. Mater. 2006. V42, P.567-572.
18. В.Ф. Киселев, С.Н. Козлов, А.В. Зотеев. Основы физики поверхности твердого тела. М.: Изд-во МГУ, 1999.

Допоміжна література

1. G.M. Sheldrick, SHELX97. Program Package for Solving and Refinement of Crystal Structures (Pre-Release Version), Univ. of Göttingen, Germany, 1997.

2. Annual Book of ASTM Standarts, 1974, E-436-74, Part 10, p. 425-457.
3. А.А. Ботаки, А.А. Воробьев, В.Л. Ульянов. Радиационная физика ионных кристаллов. М.: Атомиздат, 1980, 208 с.
4. Г.М. Попов, И.И. Шафрановский. Кристаллография. М.: Высшая школа, 1972, 352 с.
5. С. Рид. Электронно-зондовый микроанализ. М.: Мир, 1979, 423 с.
6. И.И. Новиков. Дефекты кристаллического строения металлов. М.: Metallurgia, 1975, 208 с.
7. К. Сангвал. Травление кристаллов: Теория, эксперимент, применение, пер. с англ. А.В. Быстрицкого, Т.И.Марковой. М.: Мир, 1990, 492 с.
8. М.Ш. Акчурин, Р.М. Закалюкин. Краудсионный механизм двойникования кристаллов // Кристаллография, 2006, Т.51, С.1059-1062.
9. V.N. Rozhanskii, M.P. Nazarova, I.L. Svetlov, L.K. Kalashnikova. Dislocation and Crowdion Plasticity of Corundum at Room Temperature // Phys. Stat. Sol., 1970, V.41, P.579-590.
10. Электронно-зондовый микроанализ / под ред. И.Б.Боровского, М.: Мир, 1974, 260с.

10. Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/093/768.htm>
2. <https://svitppt.com.ua/fizika/optichna-spektroskopiya-molekul-ta-kristaliv.html>
3. <http://www.myshared.ru/slide/540137/>
4. <http://ism-data.misis.ru/index.php/lectures-rma/leksiya-1-vvedenie-v-rentgenovskij-mikroanaliz-v-rem>
5. <http://www.ism-data.misis.ru/lectures-rma/leksiya-5-kolichestvennyj-rentgenovskij-mikroanaliz>
6. www.chem.msu.su/rus/teaching/ustyniuk-nmr-lectures/Lecture-1.pdf
7. <https://studfiles.net/preview/5701968/page:37/>